

Mimarlar, Plancılar ve Ankara: 1960'ların İkinci Yarısını Kentsel Politika Aktörleri Açısından Düşünmek

Bülent BATUMAN

70'lerin ortalarında Türkiye kentlerine bakıldığında, kentin, özgül bir siyaset odağı haline gelmiş olduğu kolayca görüldü. Bir yanda –hem politik bir aktör hem de toplumsal bir çevre olarak- gecekonda, diğer yanda “yeni belediyeçilik hareketi” ile toplumsal bir yerel yönetim modelinin araçlarına dönmüş kentsel hizmetler hızla politikleşmiş bulunmaktadır. Bu dönüşüm, sadece on yıl öncesi düşünüldüğünde bile çarpıcıdır. Zira, 60'ların ortalarında gecekonda, himayecilik ilişkileriyle yeniden üretilen ucuz bir kentleşme yöntemi, kentsel toplu tüketim hizmetleri ise, devletin yerel uzantıları olarak görünen belediyelerin doğal işlevleri olarak kavranmaktadır. Dahası, bu on yıllık süre içinde, kentin siyasal anlamı da dramatik bir dönüşüme uğramış görünmektedir. Planlı kalkınmanın araçsal odakları olarak kentler, artık çatışan çıkarlarıyla tanımlanan kentsel toplumsal grupların paylaştığı bir mücadele alanına dönmüştür. Kısaca ifade edilirse, 70'lerin ortalarında Türkiye kentlerine bakıldığında görünen şey, özgül bir mücadele alanı olarak kentsel politikanın ortaya çıkmış olduğudur. İşte bu yazının göstermeyi amaçladığı şey, kentsel politikanın ortaya çıkış dinamiklerinin 60'ların ikinci yarısında bulunduğu, ve bu dinamiklerin devindirilmesinde mimar ve plancıların üretken işbirliğinin önemli bir rol oynamış olduğudur. Görecemiz gibi, bu işbirliğinin mekanı coğrafi olarak Ankara, kurumsal olarak ise Mimarlar Odası'dır.

Kentsel politika kavramının ilk çağrıştırdığı anlam, özgül bir siyaset ölçüğü olarak kentin

tariflediği yerel politika alanı ve bunun odağını teşkil eden yerel yönetim yapıları üzerinden gelişen süreçlerdir (Castells, 1977; Judge, Stoker, Wolman, 1995). Buna karşılık, 70'li yıllardan başlayarak geliştirilen Marksist yaklaşımlar, kentsel politika kavramının çerçevesini bir yandan kenti küresel ekonomik süreçler içerisine yerleştirerek (Harvey, 1973; 1982), bir yandan devlet ve kent arasındaki ilişkiselliğin analizini derinleştirerek (Castells, 1977; Cockburn, 1977), bir yandan da bu süreçler içerisinde toplumsal hareketlerin rolünü tespit ederek (Castells, 1983) genişletmiştir. Bu çalışmalara ek olarak, özellikle Lefebvre'in (1991) vurguladığı gibi, mekan temsillerinin mekanın toplumsal üretiminin –ve dolayısıyla kentsel politikanın- önemli bir boyutunu oluşturduğuna işaret edilmelidir. Kentin temsili, kenti odağına alan mücadelelerin –bilinçli ya da bilinçsiz- kurucu bir unsurdur.

Kentsel politikanın Türkiye'de ortaya çıkış süreci tarihsel olarak başka ülkelerdeki gelişmelerle paralellikler göstermiş ve 60'ların ikinci yarısında başlayıp 70'lerin ilk yarısında –özellikle 1973 yerel seçim sonuçlarıyla- somutlaşmış ise de, ciddi özgünlükler de barındırmıştır. Bu özgünlüklerin başında da kentsel politika süreçlerinin ilk aşaması olarak tariflenebilecek oluşumun, bu oluşumu tetikleyecek kentsel toplumsal hareketlerin –henüz- yokluğunda, başka aktörlerin etkinliği ile başlamış olması gelir. Bu argümanı açmak gerekirse, 60'ların ikinci yarısında Türkiye'de kentlerin ilk kez siyasal süreçlerin ve projelerin dolaylı ürünleri yahut

Mimar, Dr.
Mersin Üniv.
Mimarlık Fakültesi

PLANLAMA
2006/1

İronik biçimde, yaklaşık otuz yıl sonra, bilimsellik iddiası, bu kez kent plancılarının mimarlarına karşı mesleki meşruiyetlerini savunmalarının aracı olacaktır.

nötr sahneleri olmaktan çıkıp doğrudan siyasal ilgi nesnesi haline gelişleri, aşağıdan yukarı toplumsal hareketler aracılığıyla değil, burada kentleşme uzmanları olarak tanımlayacağımız, özellikle mimar ve şehir plancılarından oluşan bir grup meslek insanının etkinliğiyle başlamıştır. Bir başka deyişle, Türkiye’de kentin ilk defa bilinçli bir tercih ve programlı bir eylemlilikle siyasetin nesnesi haline gelişi, kentleşme sorunlarını kamu yararı doğrultusunda ve bilimsel akıl aracılığıyla çözüme kavuşturmayı amaç edinmiş bir grup teknisyenin etkinliğiyle, ve bu etkinliğin koşullarını barındıran Ankara’da başlar. 60’ların sonlarına gelindiğinde, yeni planlama kurumlarını barındıran Ankara, bu kurumlar içinde yer alan ve kendilerini sinai kalkınma projesinin taşıyıcıları olarak gören mimar ve plancıların hem kente, hem de kendilerine dair düşüncülerinin dönüşümüne sahne olacaktır.

“Teknokrat” Olarak Mimarlar ve Plancılar

60’ların ortalarında mimar ve kent plancılarının –çalışma alanlarından görece bağımsız– kurgusal bir tahayyül olarak benimsedikleri teknokrat kimliğinin oluşumunu anlamak için erken cumhuriyet döneminden başlamak gerekiyor. Özellikle çalışma koşulları uzun yıllar boyunca küçük büro sahipliğiyle belirlenecek olan mimarların böylesi bir kimlikle özdeşleşmelerinin başka türlü anlaşılır kılınması mümkün değildir. Cumhuriyet’in ilk döneminde mimarların Modern Mimarlık söylemini etkin bir meslek ideolojisi olarak benimseyişleri, hem kendilerini modernleşme sürecinin baş aktörü olan ulus-devletle ilişkilendirmiş, hem de onun üzerinden mesleğin toplumsal meşruiyetine zemin sağlamıştır (Nalbantoğlu, 1989; Bozdoğan, 2001). Geleneksel patronaj ilişkileriyle belirlenmiş mimarlık pratiğini yeni, teknokratik ve profesyonel bir tanıma kavuşturulan Modern Mimarlık ideolojisi, bilimselcilik ve pozitivism iddiasını, “rasyonalizm” ve “işlevselcilik” söylemleriyle meşrulaştırmış, mimara yeni bir yaşam tarzının öğreticisi rolünü biçmiştir (Bozdoğan, 2001: 169). İronik biçimde, yaklaşık otuz yıl sonra, bilimsellik iddiası, bu kez kent plancılarının mimarlara karşı mesleki meşruiyetlerini savunmalarının aracı olacaktır. Yine de, mimarlar açısından ulus-devletin modernleşme projesine eklemlenmenin hem entelektüel hem de profesyonel meşruiyet

sağlayan bir pozisyon oluşu, tarihsel açıdan kilit önemdedir. Ve 60’lara gelindiğinde, erken cumhuriyet döneminin modernleşme projesine benzer biçimde bu kez tüm siyasal aktörlerce paylaşılan planlı kalkınma ideolojisi ve yine bu sürecin baş aktörü olarak devlet, mimarlara kendilerini içinde konumlandıracakları koordinat sistemini ve referans noktalarını sağlar.

Örneğin Mimarlar Odası’nın 1964-1968 arası çalışma programlarının üç temel maddesi kalkınma planının yurt satışı üzerinde bir “genel yerleşme planı” ile mekansallaştırılmasını, inşaat sektörü yatırımlarına özel önem verilmesini ve teknik gücün yurt satışında organizasyonunu önerir (Mimarlar Odası, 1965). Az sonra göreceğimiz gibi, genel yerleşme planı fikri, aynı görüşü savunmakta olan şehir ve bölge plancılarının Mimarlar Odası ile ilk temasını sağlayacaktır. Öte yandan diğer iki program maddesi örtük olarak metropollerdeki iş alanını denetleme kaygısının izlerini taşır. Arzulanan şey inşaat yatırımlarının üretken yatırımlar olarak kavranıp devletçe desteklenmesi ve metropollerdeki işgücü (mimar) “fazlasının” yurdun az gelişmiş bölgelerine yönlendirilmesinin özendirilmesidir. Görüldüğü gibi, 60’ların –özellikle ilk yarısını– Mimarlar Odası, kalkınmacı devlete neredeyse yarı-korporatist denebilecek yakınlıkta, dışarıdan teknik destek sunar niteliktedir. Ve bu pozisyon, mimarlara, meslekçi talepleri (örneğin ihtisas ayrımı), kamu yararını gözetken kalkınma hamlesinin projelendirilmesine katkı ile eklemlene olanağı tanımaktadır. Bu pozisyonun dönüşümüne geçmeden, yine bu dönüşümde önemli rol oynayacak olan plancıların gelişimine kısaca göz atalım.

50’lerin ikinci yarısı, Türkiye’de gerek fiziksel gerekse ekonomik planlanmanın kurumsal temellerinin atılışına sahne olur. Bu kurucu süreçte, genellikle mimarlık kökenli olup, yurt dışı eğitim kurumlarından planlama derecesi almış ilk kuşak Türk plancıların öne çıkışı göze çarpar. Bu ilk kuşağın içinde yetiştiği kurumlar arasında Bayındırlık Bakanlığı içindeki Belediyeler İmar Heyeti ve Şehircilik Fen Heyeti bulunmaktadır (Tekeli, 2005). Aynı kuşak, ODTÜ, İmar ve İskan Bakanlığı (özellikle Bölge Planlama Dairesi) gibi kurumların kurulmasında ve yeni İmar Yasası’nın hazırlanmasında rol oynar. 60’ların ilk yarısı ise, ikinci bir plancı kuşağının ortaya çıkışına sahne

olur. Bu kez, çeşitli disiplinlerden gelen ve özellikle yeni kurulmuş olan ODTÜ'den planlama dalında yüksek lisans derecesi alan genç uzmanlar, kendilerini büyük çaplı bölge planlama denemelerinin içinde bulurlar.¹ Bu ikinci kuşağın ayrıncı bir özelliği, 1960 askeri müdahalesini öğrenci olarak deneyimlemiş olmalarıdır. Zira bu deneyim, 60 kuşağına mensup gerek mimar gerek plancılar için, kamu yararını gözetmeyen bir hükümetin meşruiyetini reddetmeyi, ve dolayısıyla kendileri için kurguladıkları "teknokrat" imgesinin devlete olan bağlılığının da görece sınırlı ve kamu yararına kıyasla ikincil olmasını getirmiştir.

"Plancı Teknokratlar"dan "Kentleşme Uzmanları"na

60'ların ortası, gerek Türkiye siyaseti gerekse Mimarlar Odası için keskin bir dönemeçtir. AP iktidarının kurulması ve TİP'in parlamentoya girişi gibi gelişmeler yanında Mimarlar Odası da 60 kuşağının basıncını hissetmeye başlar. Devletçi kalkınmaya ve planlama ideolojisine yürekten inanmış bu kuşak, planlı kalkınmayı, gözlemekte oldukları Üçüncü Dünya örneklerine paralel olarak ve yeni tanışmış oldukları sosyalist fikirler çerçevesinde yeniden tanımlamaktadır. Oda kurumsallığı içerisinde sosyalist kimlikleriyle yer bulmakta zorlanan² 60 kuşağının genç mimarları Oda için Oda dışında bir örgütlenme çabasına girerler. Yükselen toplumsal hareketin önemli bir taşıyıcısı olan TİP bu süreçte mimarlar için de önemli bir işlev görür. TİP, yalnızca 60 kuşağının sosyalizmle buluşmasına aracılık etmekle kalmaz; aynı zamanda Mimarlar Odası'nın bir sonraki onayına damgasını vuracak çalışma biçimlerinin ve bu çalışma biçimlerini yürütecek kadroların da ortaya çıkışına ortam hazırlar. Bu yeni kadrolar, TİP içinde başlayıp DEV-GENÇ'e doğru evrilen gençlik hareketinin içinden çıkacak-

tır (Önen, 2005). Bir başka deyişle bu, Mimarlar Odası içinde yer alacak olan 68 kuşağının ortaya çıkış sürecidir. Ancak, başta da belirtildiği gibi, bu kuşağı önceleyen aktivist bir 60 kuşağı halihazırda mevcuttur. Üstelik bu kuşağın mensupları çeşitli devlet kurumları içinde genç teknokratlar olarak da görev yapmaktadırlar. İşte 60'ların ikinci yarısında 60 kuşağı mimarları Oda'ya dışardan bir dinamizm taşımışlarsa, ikinci bir dinamik de, yine 60 kuşağına mensup, özellikle şehir ve bölge plancısı teknokratlarca taşınacaktır. AP iktidarı altında planlı kalkınmaya olan inancın giderek sarsılması, böylesi genç teknokratları arayış içinde bıraktığında Mimarlar Odası onlara uzmanlıklarını kamu hizmetine sunabilecekleri –uygulamacı olmasa da kamuoyu nezdinde saygınlığı olan– bir kurumsal alan sağlar.

Yukarıda değinildiği gibi, şehir ve bölge plancılarının Mimarlar Odası ile ilk teması "genel yerleşme planı" fikriyle ve bu önerinin somutlaştığı Milli Fiziki Plan Semineri aracılığıyla gerçekleşir. 1968'in Ocak ayında düzenlenen Seminer, devlet kurumları içinde ekonomik plancılarla meşruiyet mücadelesi yaşayan şehir ve bölge plancılarıyla, hem nüfusun hem de snai yatırımların yurt dışında dağılımını örgütleyecek ulusal bir yerleşme planının gerekliliğini 1964'ten itibaren savunan Mimarlar Odası'nın ilk önemli ortak çalışmasıdır. Oldukça yoğun katılım gören etkinlik, amacını "milli fiziki plan" kavramını kamuoyuna tanıtmak yerine, böylesi bir planın teknik sorunlarını çözümlenmek olarak tarifler (Mimarlar Odası, 1968a). Etkinliğe damgasını vuracak önceki önemli tartışma "mevcut müesseseler düzeni" (mevcut siyasal rejim) içinde planlamanın etkinlik sınırlarını ne olduğu ve "mekan organizasyonunun kalkınmada bir bağımsız değişken" olup olmadığıdır.³ Milli fiziki plan kavramı, yurt sahnının ulus devlet eliyle ve modernist planlama yoluyla inşası projesinin en radikal ütopyasını (Tekeli,

¹ Bu iki kuşağın gelişimini örnekleyen iki biyografik çalışma için İlhan Tekeli'nin (2005) Esat Turak üzerine, ve Tanrı Şenaylı'nın (2004) da İlhan Tekeli üzerine yazdıkları makalelere bakılabilir.

² 1965 yılı içinde İstanbul Şubesi içinde bir grup mimar "Toplumcu Mimarlar Fikir Kulübü"nü kurarlar. Kurucuları, kulübün kuruluşunu duyuran basını toplantısı yüzünden Oda Haysiyet Divanı'na verilirken, Ankara Şubesi'nin genel yerleşme ve arsa politikası konularında düzenlemek istediği açığı oturma "konuya politik yaklaşıldığı" gerekçesiyle Genel Merkez tarafından engellenir (Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 1966).

³ Bu ikinci tartışma konusu özellikle ekonomik ve fiziki plancılar arasındaki çatışmanın aracı olırken aslında bir yandan da Türkiye'de mekân ilişkisi disiplinlerin geldiği tarihsel aşamada mekân kavrayışları açısından bir dönüşümü işaret eder. Zira bu tartışma, mekânın ekonomik süreçler tarafından belirlenen pasif bir unsur olarak anlaşılmasına karşı mekânı önemseyen bir yaklaşımın yerleşmeye başladığını göstermektedir.

1998: 17), ve bu anlamda fiziksel planlamanın –en azından kuramsal ve kurumsal olarak– zirvesini temsil eder. Ancak kavramın hararetle tartışıldığı Seminer aynı zamanda gerek ekonomik kalkınma planlarının, gerekse bölge planlarının uygulanma olasılıklarına olan inancın da tükenmeye başladığı eşiktir. Tükenmekte olan yalnız siyasal iktidarın planlı kalkınmayı sürdüreceğine olan inanç değildir. Aynı anda hem planlama teknisyenleri hem de Mimarlar Odası için teknokrat bir pozisyonun, öte yandan Ankara için de modern bir ağ olarak örgütlenmiş/örgütlenecek yurdun coğrafi odağı olma iddiasının imkansızlığı kendini gündeme getirmektedir.

1968 yılının yapı çevreye dair en önemli gündem maddesi olan Boğaz Köprüsü ve ona karşı yürütülen kampanya hem bu tükenişleri tescilleyecek, hem de yeni olasılıkların kapısını aralayacaktır. 50'lerde gündeme alınıp projelendirilen ve hatta ihaleye çıkarılan köprü girişimi 27 Mayıs müdahalesi sonrası iptal edilir. 1966'da yeniden gündeme getirildiğinde ise başta Mimarlar Odası olmak üzere çeşitli çevrelerin muhalefetiyle karşılaşır. Oda'nın İstanbul'da düzenlediği açık oturuma ilgili devlet kurumlarından davet edilen teknokratların katılımı bakanlıklarınca engellenir. Buna karşılık Oda'nın kurduğu komisyon, raporunu Mayıs ayı içerisinde tamamlar. Kamuoyuna duyurulan rapor birkaç ay içerisinde de yayınlanır (Mimarlar Odası, 1968b).⁴ Rapor, köprü projesini "bölge ve şehir plancılığı açısından", "ülke ekonomisi açısından", proje ekonomisi yönünden, "mühendislik teknolojisi yönünden" ve "çevre şartları ve estetik açıdan" olmak üzere beş boyutta inceler. Boğaz'ın iki yakasının birleştirilmesi, rapora göre, "çok karmaşık, teknik bir sorundur", ve ne ekonomik ne de toplumsal yönden "rantabl" olmayan köprüntün kentin gelişimine etkisi olumsuz olacaktır. Boğaz'da çevre bozulmasına sebep olacak, yeni köprülere ihtiyaç yaratacak ve son olarak ulusal kalkınma yerine yabancı sermayeye getiri sağlayacaktır.

Buradaki tartışmamız açısından, raporun tarihsel süreç içinde doğrulanışından daha önemli olan nokta yeni bir mücadele safı tanımlıyor oluşudur. Ulusal bir teknisyen perspektifiyle ortaya

koyulan sorun ve bu sorunun tariflediği çatışma, bilimsel aklı temsil eden teknisyenlerle yabancı sermayenin işbirlikçisi konumunda bulunan politikacılar arasındadır. Bu koşullar altında hem kentleşme uzmanları hem de Mimarlar Odası, devletin uzantıları olma pozisyonlarına yabancılaşacak, yeni toplumsal konumlar tanımlamak durumunda kalacaktır. İlginç olan bir nokta, özellikle Oda görüşünün oluşturulmasında görev alan isimler incelendiğinde göze çarpaceğı gibi, İstanbul üzerine bir tartışmanın aslında Ankara'da cereyan etmesidir. Boğaz Köprüsü tartışmasının çarpıcı bir biçimde örneklemediği gibi kentsel dönüşüm politikaları da, bunlara karşı muhalefet de artık Ankara'da üretilmektedir. Hükümetlerin dayattığı ve ulusal çıkarlarla çelişen projelere karşı mücadelede Ankara'daki mevzilerde ve soyut bir "kamu"nun hizmetindeki teknokratlıktan, "halk"ın esenliğini gözetken yeni konumlanışlara yönelen yeni aktörlerce yürütülecektir.

Öyleyse şu söylenebilir: 60'ların ilk yarısında özellikle genç planlama teknokratları kendilerini Devlet Planlama Teşkilatı, İmar ve İskan Bakanlığı, Bayındırlık Bakanlığı, Ankara İmar Müdürlüğü gibi kurumlardan oluşan bir ağın içinde bulmuşsa, 60'ların ikinci yarısında Mimarlar Odası, bu kurumların mensuplarını, ve özellikle mezun vermeye başlamış olan ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nin hem mimar hem de planı kadrolarını bir araya getiren yeni bir kurumsal ağ kurmuştur. Bu sivil-teknik muhalefet ağının 1967-1970 arasında (su kıyılarının kullanımı, kent toprakları, Boğaz Köprüsü gibi konularda) ürettiği çalışmalar Mimarlar Odası'nın "devlet mekanizması ile temas içinde teknokratik bir kamu kuruluşu" imgesinin en azından devlet nezdinde geçersizleşmesine sebep olur. Bu imgenin, Oda'nın kendisi için de yok olup yerini kentsel toplumsal muhalefet yürüten bir meslek odası hüviyetine bırakması 1971 başlarındaki XVII. Genel Kurul ile gerçekleşir. Fakat 1967-1970 arası dönemin bu ürünleri aynı zamanda Oda çalışmalarını 68 kuşağının aktivizmi yanında ve onun bütünüleyicisi olacak biçimde belirleyecek –60 kuşağının taşıyıcısı olduğu– bilimsel-paradigmatik bir geleceğin de tohumlarını atar. Kısaca söylenirse, Mimarlar

⁴ Raporu hazırlayan komisyonun üyeleri Gülten Kazgan, Necat Erder, Tuğrul Akçura, R. Ülker, Turgut Cansever, Erhan Karaesmer, İlhan Tekeli ve Tarkan Okyay'dır.

Odası için erken 60'ların Ankara'sı devlet kurumlarının başkenti, geç 60'ların Ankara'sı ise toplumu teknokratların başkentidir. Üstelik bu iki Ankara'nın başkentliği de birbirinden farklıdır: birincisinde kastedilen devlet kurumlarının odağı, ikincisinde ise yeni bir ulusal projenin (buna ister Yön'ün "yeni devletçiliği", ister DEV-GENÇ'in "ikinci kurtuluş savaşı" densin) odağı olmaktadır.

Tartışmamız açısından önemli olan nokta şudur: 1967-1970 arası üretilen Oda çalışmaları önemli bir işlevi de aslında Türkiye'de kentsel politikanın –yani kenti özgül bir mücadele alanı olarak kavrayan siyasal süreçlerin– ilk aşamasını oluşturmıştır. Burada söz konusu olan ise henüz aşağıdan yukarı bir biçimin oluştuğunda (bu biçim 1974'ten sonra ortaya çıkacaktır), toplumcu teknokratların taşıyıcılığını yaptığı bir süreçtir. Yani, 60'ların kalkınma odağı olan kentleri, 70'lerin toplumsal çatışma alanlarına evrilmişse, bu politik dönüşümün kuramsal cephaneliğinin üretildiği mekan coğrafi olarak Ankara, kuramsal olarak da Mimarlar Odası olmuştur. Bu politikleşmiş kuramsal birikimin üç boyutta incelenmesi gerekir: kentin bir ekonomik ilgi odağı olarak dönüşümü, kentleşme sürecine dair kavramsallaştırmaların –dolayısıyla kentin temsiline– dönüşümü, ve son olarak, mimar ve plancıların kendi kimliklerine dair tahayyüllerinin dönüşümü.

Ekonomik İlgi Odağı ve Bilimsel Bilgi Nesnesi Olarak Kentin Dönüşümü

Yukarıda belirtildiği gibi, 60'ların kalkınma ideolojisi, sanayi burjuvazisinden işçi sınıfına, devletçi seçkinlerden sol aydınlara kadar hemen tüm siyasal aktörlerle paylaşılan bir söylem kurmuştur. Ulus ölçeğinde topyekün bir sanayileşmeyi ve bunun aracılığıyla bölgesel eşitsizliklerin giderilmesini amaçlayan bu kalkınma projesinin mekansal kurgusu ise kır ve kent arasında sürekli bir işbölümü tasavvur eder. İşgücü ve hammadde'nin üretim noktalarına, çıkan ürünlerin de pazara ve tüketiciye taşındığı sürekli bir üretim ve dolaşım ağı olarak kavranan ülke sathı içinde kentler bu ağın düğüm noktaları olmak dışında bir nitelik taşımazlar. Bu çerçevede yoğun göç olgusuyla biçimlenen kentleşme süreci bir yandan emekgücünün kentlere yığılması yoluyla sanayileşme (ve kalkınma) için kaynak sağlarken, bir

yandan da kentsel hizmet ve yatırımların artışı gündeme getirdiğinden bir maliyet yaratmaktadır. Dönemin DPT raporlarının örneklediği gibi, bu sürecin tanımlandığı sorunsal kentleşme hızının optimizasyonu olacaktır (Keleş, 1968).

Buna karşılık, 60'ların ikinci yarısına gelindiğinde çeşitli disiplinlerden teknokratların paylaştığı görüş, kalkınma planlarının yeterince uygulanmadığı ve sanayileşme hızının –en azından– kentleşme hızına kıyasla– düşük seviyede kaldığıdır. Bu görüşün iki doğrudan sonucu ise, AP hükümetlerinin planlı kalkınma konusundaki samimiyetinin ve kentleşme yazınına hakim olan modernleşme söyleminin sorgulanması olacaktır. Yukarıda gördüğümüz gibi, 60 kuşağı teknokratlarının bir yandan siyasal, bir yandan da bilimsel bu iki sorgulamayı benimsemeleri özellikle Boğaz Köprüsü girişimi ile gerçekleşmiştir. Boğaz Köprüsü, aynı zamanda, 12 Mart döneminde iyice yoğunlaşacak olan bir eğilimin ilk işaretidir. Bu eğilim, yabancı sermayenin Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar aracılığıyla Türkiye'de (özellikle İstanbul'da) kentsel hizmet alanlarına ilgi göstermesidir. Bu eğilimin hükümetçe açıktan ve yer yer ulusal çıkarlarla çatışan biçimlerde desteklenmesi, özellikle yeni kuruluşumuz Nazım Plan Büroları içindeki mimar ve plancıların muhalefetiyle karşılaşacaktır. Büroların çalışmalarını incelediğinde, İstanbul NPB'sinin uluslararası finansal çevrelerin baskısı altında kentin nazım planını bile üretmez duruma getirildiği, buna karşılık Ankara'daki büronun merkezi hükümetin baskılarına güçlü şekilde direndiği (Tekeli, 1975), salt kentsel gelişimin yöendirilmesine değil, gerek bu alandaki bilgi üretimine, gerekse yeni kuşak teknik elemanların yetiştirilmesine ciddi şekilde katkıda bulunduğu görülür (Altıbaşı, 2002). Büro'nun başarısı yukarıda söz konusu edilen ve Ankara'da doğmuş bulunan sivil-teknik muhalefet ağı ile eklemlenmesinde aranmalıdır.

Türkiye kentlerinin ekonomik değer üreten alanlar olarak görünmelerini sağlayan bir olgu da kuşkusuz süregiden arsa spekülasyonu ve oluşan toprak rantıdır. Bu konu da, kentleşme uzmanlarının hem kuramsal düzeyde kafa yordukları (Mimarlar Odası, 1973), hem somut öneriler geliştirdikleri (örneğin Arsa Ofisi'nin kurulması mimar ve plancıların çok önceden beri savundukları bir öneridir) bir alandır. Buna karşılık, yine tipik bir biçimde,

1967-
1970 arası
üretilen
Oda çalış-
malarının
önemli
bir işlevi
de aslında
Türkiye'de
kentsel
politikanın
–yani kenti
özgül bir
müca-
dele alanı
olarak
kavrayan
siyasal
süreçle-
rin– ilk
aşamasını
oluşturma-
sıdır.

PLANLAMA
2006/1

önerilen araçların, hükümetlerin uygulamaları doğrultusunda spekülasyonu engellemek bir yana, kısa sürede spekülasyon araçlarına dönüşükleri izlenecektir. Dahası, sürekli ve yüksek enflasyon, ve özellikle 1970’te gerçekleşen devalüasyon, arsa spekülasyonunu her türlü yatırımdan kârlı kılacaktır. Bu gelişmeler karşısında kentleşme uzmanları kentsel rantı toplumsal güç ilişkileriyle ilişkilendirecek, ve bu çerçevede analizlere girişeceklerdir. Bu da, kentin özgül siyasal dinamiklerinin keşfi anlamına gelmektedir.³

Öte yandan, kentleşme sürecini kavramsallaştıran yaklaşımlar da politize olarak dönüşüm geçir-mektedir. Kentleşme yazınına bu zamana kadar hakim olan modernleşme söylemi, kentleşme ile sanayileşme arasında doğrusal bir ilişki kurgular. Buna göre, kırdan göçen nüfus sanayi tarafından istihdam edilir; ekonomik açıdan modern proleterlere dönüşen bu kütle, kısa sürede kentle bütünleşerek toplumsal ve kültürel göstergeler açısından da modernleşir. Ancak, Türkiye’de yaşanan süreç (tıpkı başka azgelişmiş ülkelerde olduğu gibi) bu modele uymamaktadır. Kentleşme hızı sanayileşmenin önünde gitmekte, geçekundu nüfusu ne kültürel ve ekonomik olarak, ne de siyasal bilinç göstergeleri açısından modernleşmemektedir. İşte kentleşme ve geçekondunun böylesi bir kuramsal soruna dönüştüğü 60’ların sonunda, 60 kuşağına mensup kentleşme uzmanlarının azgelişmişlik tartışmalarını kentleşme ile ilişkilendirdikleri ve kentleşmenin sanayileşmeden bağımsız bir değişken olarak barındırdığı toplumsal dönüşüm potansiyellerine yoğunlaştığı görülmüştür. Modernleşme yaklaşımının temelini oluşturan sanayileşme ile kentleşme arasındaki nedensellik ilişkisinin reddi, hızlı kentleşme deneyimleyen azgelişmiş toplumlar için devrimci bir potansiyel tanımlar. Buna göre, henüz kurumsallaşmamış toplumsal yapılarıyla azgelişmişlik, kalkınma yönünde daha büyük bir sıçrama potansiyeli barındırır (Ceyhun, 1968; Aktüre, Tankut, Adam, Evyapan, 1969; Ceyhun, 1969). Kurulu düzene entegre olmak anlamında henüz kentleşmemiş geçekundu nüfusu ise, bu yaklaşıma göre, seçmen olarak davranışları ne olursa olsun, devrimci potansiyeli olan “ümit depolardır” (Gürkan, 1969).

Görüldüğü gibi, gerek kentin ekonomik bir birim, gerekse toplumsal bir yapı olarak kavranışı dönüşüme uğramaktadır. Daha ilginç olanı ise, bir bilgi nesnesi olarak kent ve kentleşme, 60 kuşağına mensup kentleşme uzmanlarının elinde hem bilimsel eleştiri konusu olmakta, hem de üretilen bilgi, neredeyse doğal bir biçimde politika araçları olarak kavranmaktadır. Bu da teknokrat kimliğinin toplumsal eleştiriyi benimsedikçe siyasal bir aktör olarak konumunu etkinleştirmektedir.

Özgül Bir Siyasal Fail Arayışı: “Çevre Düzenleyicisi”

Plancı teknokratlardan toplumcu kentleşme uzmanlarına dönüşüm, halen kentin ve kentleşmenin kalkınma araçları olarak kavrandığı bir düzlemde cereyan etmektedir. Oysa, yukarıda belirtildiği gibi, 1967-1970 arası Mimarlar Odası’nda yürütülen çalışmalar aynı zamanda yeni bir kent temsili üretmiş ve özgül bir alan olarak kentsel politikanın oluşumuna katkıda bulunmuştur. Bu özgül alanın ise, aynı anda mimar ve plancıları kapsayacak yeni bir siyasal pozisyon arayışını uyandırdığı görülmüştür.

Mimarlık dergisinin, 1969 yılında yayınlanan “Mimarlık Eğitimi” temalı sayısında “Çevre Düzenleme Disiplini İçinde Plancı ve Mimarın Değişmekte Olan Rolü” başlıklı bir makale göze çarpar. Mimarlık Fakültesi öğretim elemanlarından iki mimar ve iki şehir plancısı tarafından kaleme alınmış olan makale, “çevre düzenleyicisi”ni “bir meslek disiplini içerisinde tüm çevrenin düzenlenme sorunlarına cevap veren insan olarak” tanımlar. Buna göre, “çevre düzenleyicisinin toplumsal sosyo-ekonomik yapıyı kavrayabilecek aletlerle donatılırken, ülkenin kalkınma süreci içinde, kendi yerini anlayabilecek ve bu süreçte kendine sunulan olanakları ekonomik katsayıların paralelinde kaynak kullanma bilinci ile değerlendirmesi gerekir” (Aktüre, Tankut, Adam, Evyapan, 1969: 40). Makale, azgelişmişlik koşullarının, toplumsal dönüşüme ket vuracak kurumlaşmaların eksikliği dolayısıyla sağladığı avantajları tartışarak çevre düzenleyicisini bu çevrenin içine yerleştirir. Bu bağlamda, çevre

³ Burada kısaca değindiğimiz bu süreç giderek yoğunlaşacak, ve 70’lerin toplumcu belediyeçilik pratikleriyle somut politikalara dönüşecektir. Detaylı bir tartışma için bkz. Batuman, 2004.

düzenleyicisi hızlı ve sanayileşmeden bağımsız kentleşmeyle belirlenen az gelişmişlik koşullarında aktif olan toplumsal bir faildir. Yine aynı sayıda yer alan bir başka makale de mimarlık ve şehir planlığının geçirdiği toplumsal dönüşümü yine aynı kavramla tanımlar:

Piyasa mekanizmasının arz ve talebe göre şekillenen müşteri-çevre düzenleyicisi ilişkisi, çevre düzenleyicisinin eleştirici rolünü ortadan kaldırıyor, müşterinin beğenisine indiriyordu... Müşteri-çevre düzenleyicisi modelinin yerini toplum- çevre düzenleyicisinin alması halinde tekrar eleştirinin rolü önem kazanacaktır (Tekeli, 1969: 44).

Aynı kavram, aynı yılın Aralık ayında düzenlenecek olan "Mimarlık Semineri"nin kapanış panelinde de gündeme gelir. Panelin genelisi ise, mimarlığın tanımını toplumsallaştırma çabalarına sahne olur. Bu çabanın baş vurduğu bir kavram da "planlama" olacaktır. Örneğin, Metin Göktürk mimarlığa olan talebin "şehirleşme hareketi ile bir kolektiflik kazanmış" olduğunu ve "planlama kavramıyla mimar[ın] subjektif sanatçı kişiliğinden çıktığını" savunur. Benzer şekilde, Cengiz Bektaş, mimarın "toplum sorunları içindeki yerini bir planıcı sorumluluğu ile almaya çalışması" gerektiğini vurgular (Mimarlar Odası, 1969).

Mimar ve planlıların, Mimarlar Odası üzerinden geliştirdikleri işbirliği, hükümetin kentsel gelişime yönelik projelerine yönelik eleştiriler ve bu süreçlere dair toplumsal önerilerle birlikte meslek alanlarına yönelik yeni bir "çevre düzenleme" tanımının da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Çok uzun ömürlü olmasa da bu tanım, mimar ve planlıların disiplinler farklılıklarını yok sayan bir homojenleştirme olarak değil (aynı süreçte Şehir Planlıları Odası'nın kurulması çabasının da sürdüğü hatırlanmalı), kendiliğinden bir kentsel politik pozisyonun tanımlanması çabası olarak anlaşılmalıdır. Bu çaba, yine aynı dönem tartışmalarının önemli bir kavramı olan "savunucu planlama" ile birlikte düşünüldüğünde, amaçlanan şeyin, teknokratlıktan, ezilen sınıfların doğrudan bir mütefekkine dönüşme gayreti içinde bulunan kentleşme uzmanları için, kentin üretildiği siyasal süreçlerin özgüllüğünü ve bu süreçte mekanın önemini kavrayacak bir pozisyon tanımlamak olduğu görülür.

Mimar ve planlıların, kentin ve mekanın siyasal süreçlere kazandırdığı özgüllükleri kavramak yönünde dikkat çekici bir duyarlılıkla belirlenmiş bu yaklaşımı, ne yazık ki uzun ömürlü olmayacaktır. Zira, gerek bu mesleklerin mensupları, gerekse onların işbirliğinin kurumsal mekanı olan Mimarlar Odası, 12 Mart müdahalesiyle dikkatini demokrasi mücadelesi ve 1961 anayasasının savunusuna yöneltecek, bu doğrultuda en geniş savunma hattını kurmak üzere tüm teknik elemanları kapsayacak "teknik güç" tanımına yönelecektir. Bu çaba altında teknokrat kimliğinin ötesine geçmek isteyen çeşitli disiplinlere mensup teknisyen kadrolarının paylaştığı bir eğilim olarak düşünülmelidir. Ancak, böylesi bir tasavvur, gerek tanımladığı geniş cephe, gerekse acil hedefleri açısından, kentsel politikanın özgüllüğüne vurgu yapan "çevre düzenleyicisi" tanımına yer bırakmaz ve bu tanımın kısa sürede yok olduğu gözlenir. Yine de, unutulmaması gereken nokta, başta da belirtildiği gibi, mimar ve planlıların işbirliğinin ürünü olan 1967-1970 arası çalışmalar ve bunların ürünleri, 1974 sonrasında ortaya çıkacak olan çok boyutlu kentsel mücadele süreçleri için hem kavramsal bir birikim hem de bu konuda yetkin toplumsal kadrolar üretmiştir. Bu yazının sınırlarını aşan bu süreçte, kentleşme uzmanları, kentsel politikayı aşağıdan yukarı toplumsal taleplerin varlığında ve bunlarla etkileşim içinde yürüteceklerdir.

Bu tarihsel incelemeyi sonlandırmadan önce, son olarak, mimarlar ve planlıların bugünün Türkiye'sinde işbirliği yap(ama)ma koşullarına dair düşünmekte fayda var. 70'lere damgasını vurmuş olan kentsel politika süreçlerine dair ciddi bir işbirliği gerçekleştirilebilmiş olan bu meslek alanları neden daha da parçalanmış ve birbirlerinin mesruiyetlerini sorgulayacak düzeyde bir çatışma içine girmişler? Detaylı bir inceleme konusu olabilecek bu sorunun cevabı kuşkusuz 60'larda gerek mesleklerin tanımlanışında, gerekse meslek mensuplarının büyük çoğunlukla paylaştığı meslek etiğinin eksenini oluşturan "kamu yararı" kavramının geçirdiği aşınmada aranmalıdır. "Plan" kavramının toplumsal faydadan bağımsız düşünülmeyeceği 60'larda, mimarlık pratiğinin kendisi bile bu kavram aracılığıyla toplumsal bir hizmet olarak yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır. Bugün ise, kamu yararı nosyonu ile birlikte ciddi bir erozyona uğramış

70'lere damgasını vurmuş olan kentsel politika süreçlerine dair ciddi bir işbirliği gerçekleştirilebilmiş olan bu meslek alanları neden daha da parçalanmış ve birbirlerinin mesruiyetlerini sorgulayacak düzeyde bir çatışma içine girmişler?

PLANLAMA
2006/1

görünen planlama eylemi de, mimarlık pratiği de bireylerin para kazanma çabalarının somutlaştığı iş alanlarına dönüşmüş görünmektedir. Bilindiği gibi, insanların üretim faaliyetlerinin salt yaşamlarını idame ettirme güdülerıyla belirlendiği durum yaklaşık 150 yıldır “yabancılaşma” kavramıyla tanımlanıyor. Ancak bundan da önemli ve vahim olan nokta, bireysel “iş”lere dönüşmüş bu pratiklerin toplumsal meşruiyetlerini yeniden üretmelerinin mümkün olamayacağıdır. Gerek mimarlar, gerekse planlar için gözardı edilemeyecek olan şey, bu disiplinlerin meşruiyetlerinin ancak toplumsal fayda bilinciyle geliştirilecek bir işbirliği sayesinde yükseleceğidir.

Kaynakça

Aktüre, T., G. Tankut, M. Adam, A. Eyyapan (1969) “Çevre düzenleme disiplini içinde Plancı ve Mimarın Değişmekte Olan Rolü”, Mimarlık 1969/9, s. 39-40.

Altaban, Ö. (2002) “Ankara Metropolitan Alan Planlama Deneyimi: 1970-1984 Nazım Plan Bürosu’nun Kuruluşu, Örgüt Yapısı, Planlama Yaklaşımı ve Sorunlar”, Planlama 2002/4, s. 32-45.

Batuman, B. (2004) “Türkiye’de Kentsel Politikanın Ortaya Çıkışı ve Bir Toplumsal Aktör Olarak Kentleşme Uzmanları (1965-1977)”, Praksis 12, s. 163-192.

Bozdoğan, S. (2001) *Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic*, Seattle ve Londra: University of Washington Press.

Castells, M. (1977) *The Urban Question: a Marxist Approach*, A. Sheridan çev., Cambridge: MIT Press.

Castells, M. (1983) *The City and the Grassroots*, Londra: Edward Arnold.

Ceyhan, D. (1968) *Yağma Edilen Türkiye*, İstanbul: Habora.

Ceyhan, D. (1969) “Az Gelişmiş Ülke Mimarlığı”, Mimarlık Semineri içinde, Ankara: Mimarlar Odası.

Cockburn, C. (1977) *Local State*, Londra: Pluto.

Gürkan, G. (1969) “Açılış Konuşması”, Mimarlık Semineri içinde, Ankara: Mimarlar Odası.

Harvey, D. (1973) *Social Justice and the City*, Londra: Arnold.

Harvey, D. (1982) *The Limits to Capital*, Oxford: Blackwell.

Judge, D., G. Stoker, H. Wolman (der.) (1995) *Theories of Urban Politics*, London: Sage.

Keleş, R. (1968) *Alternatif Şehirleşme Hareketlerinin Maliyetleri Hakkında Ön Rapor*, DPT, yayınlanmamış rapor.

Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*, Oxford ve Cambridge: Blackwell.

Mimarlar Odası (1965) *Mimarlar Odası X. Dönem Çalışma Raporu*, Ankara: Mimarlar Odası.

Mimarlar Odası (1968a) *1. Milli Fiziki Plan Semineri*, Ankara: Mimarlar Odası.

Mimarlar Odası (1968b) *Boğaz Köprüsü Üzerine Mimarlar Odası Görüşü*, Ankara: Mimarlar Odası.

Mimarlar Odası (1969) *Mimarlık Semineri*, Ankara: Mimarlar Odası.

Mimarlar Odası (1973) *Kent Toprakları Sorunu*, Ankara: Mimarlar Odası.

Mimarlar Odası Ankara Şubesi (1966) *Mimarlar Odası Ankara Şubesi X. Dönem Çalışma Raporu*, Ankara: Mimarlar Odası Ankara Şubesi.

Nalbantoğlu, G. B. (1989) *The Professionalization of the Ottoman-Turkish Architect*, Yayınlanmamış doktora tezi. University of California, Berkeley.

Önen, Y. (2005) “Yavuz Önen ile Röportaj”, B. Batuman (der.) *Sekreter Üyeler Gözüyle Mimarlar Odası Ankara Şubesi’nin 50 Yılı içinde*, Ankara: Mimarlar Odası Ankara Şubesi, s. 87-102.

Şenyapılı, T. (2004) “İlhan Tekeli: Mesleki ‘Yolculuğun’ Başında Kişisel ‘Durusunun’ Oluşumu”, Planlama 2004/4, s. 4-13.

Tekeli, İ. (1969) “Değişen Üniversite ve Öğrenci Modelinin Çevre Düzenleme Eğitimlerine Etkileri”, Mimarlık 1969/9, s. 41-44.

Tekeli, İ. (1975) “Ankara Nazım Plan Çalışmaları Üzerine”, Mimarlık 1975/7, s. 13-17.

Tekeli, İ. (1998) “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması”, Y. Sey (der.) *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık içinde*, İstanbul: Tarih Vakfı, s. 1-24.

Tekeli, İ. (2005) “Bir Kurucu Kişilik Olarak Esat Turak”, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi v. 22, n.1, s. v-xii.